

Federativna Jugoslavija i njezini jezici

Krešimir MIĆANOVIĆ*

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb, Hrvatska

Received: 25 March 2022 • Accepted: 24 April 2022

Published online: 4 October, 2022

© 2022 The Author

SAŽETAK

U radu se raspravlja o pravnoj regulaciji statusa jezika federativne Jugoslavije i njihovu nazivanju u razdoblju kojega su granične točke odluke AVNOJ-a iz 1944. godine te prva polovica travnja 1963. godine, kada se donosi drugi po redu Ustav. Za trajanja Drugoga svjetskog rata politička tijela države u nastajanju proklamirala su ravnopravnost četiriju jezika (u pravilu u izvornim se tekstovima navode redosljedom): srpskoga, hrvatskoga, slovenskoga i makedonskoga. Tada je odlučeno, što se može smatrati temeljnim ostvarenjem proklamirane jezične ravnopravnosti na koju se obvezala federativna zakonodavna vlast, da će službeno glasilo objavljivati zakone nove države na tim četirima jezicima, odnosno da će glasilo istodobno izlaziti u četirima ravnopravnim izdanjima.

S donošenjem prvog Ustava početkom 1946. godine objavljivanje saveznih zakona na više jezika dobilo je i svoju ustavnu sankciju. Osim odredbe o objavljivanju zakona ustavotvorac je posebnim odredbama zajamčio nacionalnim manjinama slobodnu upotrebu svojega jezika te odredio da se postupak pred sudom vodi na jezicima republike, autonomne pokrajine ili oblasti. Ustavotvorac nijednom jeziku nije izričito dodijelio status službenoga (ili državnoga), ali je očito da razlikuje tri skupine jezika nejednaka statusa: jezike narodnih republika (objavljivanje zakona, vođenje sudskog postupka), jezike autonomnih pokrajina ili oblasti (vođenje sudskog postupka), jezike nacionalnih manjina (mogu se rabiti pred sudom). Ustavotvorna skupština u svojim poslovnica izričito navodi u skladu s avnojskom praksom četiri jezika – srpski, hrvatski, slovenski i makedonski – ali je donijela Ustav 1946. godine u kojemu se ti jezici ne navode. Ustavni zakon, kojim je početkom 1953. znatno revidiran Ustav, u posebnoj odredbi regulira donošenje i objavljivanje saveznih zakona na jezicima svih narodnih republika, ali se ni u njoj ne navode nazivi tih jezika.

* Corresponding author. E-mail: kresimir.micanovic@ffzg.hr

Rasprave vođene u ustavotvornim i zakonodavnim odborima, što su dosad u jezičnopolitičkim istraživa-njima prema autorovu uvidu posve zanemarene, pokazuju da nenavodjenje naziva jezika nije propust zako-nodavca, nego rezultat političke odluke koja je provedena u Skupštini Jugoslavije, ali donesena, po svemu sudeći, u partijskom centru moći, u najužem vodstvu KP Jugoslavije, u prvom redu da bi se ustav rasteretio arbitriranja o tome jesu li hrvatski i srpski dva ili jedan jezik. U nepuna dva poslijeratna desetljeća jezici narodnih republika nisu dobili svoju ustavnu sankciju, ali, što pokazuje istražena građa, u nizu tekstova niže pravne snage (odluke, pravilnici, skupštinski poslovnici) federativna zakonodavna vlast izričito navodi srpski, hrvatski, slovenski i makedonski kao svoja četiri jezika.

S donošenjem Ustava SFRJ 1963. godine započinje novo ustavnopravno razdoblje u kojemu Skupština Jugoslavije mijenja svoj režim nazivanja jezika jugoslavenskih naroda, što znači u prvom redu da prestaje s uporabom glotonima *hrvatski jezik* i *srpski jezik*.

KLJUČNE RIJEČI

Skupština Jugoslavije, komisije za utvrđivanje autentičnosti tekstova, Ustav FNRJ (1946), Ustavni zakon (1953), hrvatski jezik, makedonski jezik, slovenski jezik, srpski jezik

Za trajanja Drugoga svjetskog rata Predsjedništvo AVNOJ-a odlučilo je 15. siječnja 1944. u „duhu federativnog načela izgradnje Jugoslavije“ da se sve odluke i proglasi AVNOJ-a i njegova Pred-sjedništva kao vrhovne zakonodavne vlasti te Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao izvršne i naredbodavne vlasti, tj. svojevrzne partizanske vlade, imaju objavljivati u službenim izdanjima AVNOJ-a i NKOJ-a „na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“ te da su svi ti jezici „ravnopravni na cijeloj teritoriji Jugoslavije“ (SL45a).¹ Odluka Predsjedništva AVNOJ-a – u radnoj inačici Zakon o ravnopravnosti jezika u Demokratskoj Federativnoj Jugosla-viji (PETRANOVIĆ–ZEČEVIĆ 1987: 731) – osnažena je 19. prosinca 1944. odlukom NKOJ-a u ko-joj stoji da „Službeni list‘ štampat će se na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“ (SL45b). Na osnovi te odluke ministar pravosuđa 26. travnja 1945. propisao je Pravilnik o izdavanju i uređivanju „Službenog lista Demokratske Federativne Jugoslavije“ u kojemu stoji da će *Službeni list* izlaziti „istodobno na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“ te da se u njemu objavljeni tekstovi „na sva četiri jezika“ smatraju autentičnim (SL45c: čl. 3). Prvi broj *Službenog lista Demokratske Federativne Jugoslavije* objavljen je 1. veljače 1945., a s promje-nom imena države – Demokratska Federativna Jugoslavija proglašena je 29. studenog 1945. „na-rodnom republikom pod imenom“ Federativna Narodna Republika Jugoslavija (v. SL45d) – i list mijenja svoje ime u *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*. Od prvoga broja izlazi u četirima izdanjima, ali tek se od 3. siječnja 1948. u njegovu zaglavlju izričito navodi da „izlazi istodobno u srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom izdanju“.²

¹ Ovdje se svi citati iz *Službenog lista* donose prema njegovu hrvatskom izdanju.

² U zaglavlju srpskog izdanja stoji „излази истовремено у српском, хрватском, словеначком и македонском“, slovenskog „istočasno v srbski, hrvatski, slovenski in makedonski“, makedonskog „во српско, хрватско, словеначко и македонско“. U zaglavlju hrvatskog izdanja *Službenog lista FNRJ* 1948. i 1949. godine stoji *slovenački*, a od početka 1950. ustalit će se uz povremene preklide *slovenski*.

U parlamentarnoj praksi države u nastajanju i nakon završetka rata u skladu s avnojskim odlukama razlikuju se četiri jezika. Skupštinskim poslovnicima donesenim početkom prosinca 1945. određeno je da se proglašeni Ustav i zakoni objavljuju „na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“ (SL45e: čl. 51, SL45f: čl. 51), odnosno da se Ustav objelodanjuje „na dan njegovog proglašenja i to na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“ (SL45g: čl. 18). Zakonom o Ustavotvornoj skupštini regulirano je da se proglašenje i objavljivanje „Ustava i zakona donijetih od Ustavotvorne skupštine vrši“ na „srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“ (SL45h: čl. 22). U skladu s tim pročitan je 31. siječnja 1946. Ustav FNRJ na četirima jezicima: prvi njegov dio na „srpskom jeziku“, drugi na „hrvatskom“, treći na „slovenačkom“ i četvrti na „makedonskom narodnom jeziku“ (ZUS: 857). Međutim Ustavotvorna skupština, koja u svojem Zakonu, odnosno u svojim poslovnicima izričito navodi četiri jezika, donijela je Ustav u kojem se ti jezici ne spominju. Uostalom, FNRJ se određuje kao „savezna narodna država republikanskog oblika, zajednica ravnopravnih naroda, koji su na temelju prava na samoopredjeljenje, uključujući pravo na odcjepljenje, izrazili svoju volju da žive zajedno u federativnoj državi“ (SL46: čl. 1), ali ne navode se imena tih naroda. Da je vlast odlučila poimence pobrojiti narode federativne države, koji jesu izričito imenovani na sjednicama ustavotvornih odbora i Ustavotvorne skupštine, tada bi svoje mjesto u Ustavu dobili – vjerojatno redoslijedom navođenja kao u odluci AVNOJ-a o federativnoj izgradnji Jugoslavije (v. SL45i) – Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci.³

Za razliku od Ustava FNRJ u republičkim ustavima i statutima autonomnih jedinica navode se nazivi jezika. Doduše, ni jedan od njih ne sadrži odredbu kojom bi se regulirao službeni status jezika, nego se u odredbi o vođenju sudskog postupka određuje na kojemu se jeziku taj postupak vodi: u Hrvatskoj na *hrvatskom ili srpskom*, u Bosni i Hercegovini na *srpskom ili hrvatskom* (na *srpskom ili hrvatskom* objavljuju se također zakoni i drugi akti), u Crnoj Gori na *srpskom*, u Srbiji na *srpskom*, a u njezinim autonomnim jedinicama „i na hrvatskom, kao i na jezicima narodnih manjina sa područja suda“. U statutima autonomnih jedinica određeno je da se postupak vodi na „srpsko-hrvatskom jeziku, kao i na jezicima nacionalnih manjina sa područja suda“ (Autonomna pokrajina Vojvodina), odnosno „na srpskom, odnosno šiptarskom jeziku“ (Autonomna Kosovsko-metohijska oblast). Ovdje je za raspravu od rubnog značenja da se u Sloveniji postupak vodi na *slovenskom*, u Makedoniji na *makedonskom* (v. MIĆANOVIĆ 2018: 27).

Ustav FNRJ sadrži tri jezične odredbe iz kojih se može iščitati da zakonodavac razlikuje tri skupine jezika nejednaka statusa – jezike republikâ, jezike autonomnih pokrajina ili oblasti te jezike nacionalnih manjina – ali pritom ne navodi naziv bilo kojeg jezika. U nacrtnoj inačici Ustava, koja je priređena na srpskom, te odredbe glase (Nacrt Ustava, v. UO: 808–834):⁴

³ U nizu zastupničkih istupa izrijekom se govori o pet naroda (narodnosti) – Crnogorci, Hrvati, Makedonci, Slovenci i Srbi (ZUS: 46, 241, 316, 729; UO: 106, 476) – no bili su spominjani i „Hercegovci i braća Bosanci“, Bosanci (ZUS: 68, 262), „musliman u Bosni“, „da li je on Srbin, ili Hrvat?“ (UO: 476), muslimanska grupa stanovništva (UO: 536) i sl. Moša Pijade objašnjavao je da na grbu države „pet buktinja pretstavljaju pet naroda koji se ujedinjuju“ (UO: 124).

⁴ „Potpredsjednik vlade i Ministar za Konstituantu“ Edvard Kardelj uputio je 1. prosinca 1945. „nacrt Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije kao predlog Savezne vlade“ Predsjedništvu Ustavotvorne skupštine s molbom da se dostavi „Ustavotvornoj skupštini na postupak“ (UO: 808).

Čl. 13

Nacionalne manjine uživaju u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji sva prava i zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe svoga jezika.

Čl. 65

Zakoni koje izglasa Narodna skupština FNRJ objavljuju se na jezicima svih narodnih republika.

Čl. 118

Postupak pred sudovima vodi se na jeziku republike, autonomne pokrajine ili autonomne oblasti gdje se sud nalazi. Građani koji ne znaju taj jezik mogu se služiti svojim maternjim jezikom. Tim građanima će se obezbediti pravo na upoznavanje sa celokupnim materijalom i praćenje rada suda preko prevodioca.

Tekst je nacrtanih odredaba ponešto sadržajno izmijenjen, dijelom i prestiliziran. U čl. 13 nacionalne manjine uživaju *pravo*, ne *sva prava*, u čl. 65 objavljuju se ne samo zakoni nego i *drugi opći propisi* na jezicima (brisanu *svih*) narodnih republika, u odredbi o sudskom postupku napravljena je izmjena kojom se, kako je rečeno u parlamentu, „bolje izražava ideja ravnopravnosti jezika“, tj. namjesto „na jeziku republike, autonomne pokrajine ili autonomne oblasti“ u odredbi stoji „na jezicima republika, autonomnih pokrajina ili autonomnih oblasti“.⁵ U konačnici su prihvaćene sljedeće ustavne odredbe o jeziku (Ustav FNRJ, v. SL46):

Čl. 13

Nacionalne manjine u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji uživaju pravo i zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe svoga jezika.

Čl. 65

Zakoni i drugi opći propisi Federativne Narodne Republike Jugoslavije objavljuju se na jezicima narodnih republika.

Čl. 120

Postupak pred sudovima vodi se na jezicima republika, autonomnih pokrajina ili autonomnih oblasti gdje se sud nalazi. Građani, koji ne znaju jezik na kome se vodi postupak, mogu se služiti svojim jezikom. Tim građanima osigurava se pravo, da se upoznaju sa cjelokupnim materijalom i da preko prevodioca prate rad suda.

⁵ Na 10. sjednici Skupštine naroda („pretres u pojedinostima nacarta Ustava FNRJ“) u obrazloženju promjene – „i drugi opšti propisi“ – stoji da se njome „obezbjeđuje ono što već u praksi postoji, a to je da osim zakona i drugi akti FNRJ, kao što su savezne uredbe, uputstva, naredbe itd., treba da budu objavljeni na jezicima narodnih republika“ (ZUS: 797). U vezi s promjenom čl. 120 na 11. sjednici Skupštine naroda („nastavak pretresa u pojedinostima odborskog izveštaja o nacrtu Ustava“) navodi se i da je ona „bila predložena zato što u jednoj republici može biti više ravnopravnih jezika, a i radi bolje stilizacije“ (ZUS: 829). Te su promjene manje-više istim riječima bile obrazložene na 10. i 11. sjednici Savezne skupštine (ZUS: 449, 479).

Na zasjedanju Ustavotvorne skupštine nije, ali na sjednicama ustavotvornih odbora jest bilo otvoreno pitanje treba li u ustavnom tekstu regulirati uporabu državnog jezika, odnosno treba li u članku u kojem se određuje da se zakoni objavljuju na jezicima narodnih republika i navesti nazive tih jezika. Srpski filolog Miloš Moskovljević na 5. sjednici Ustavotvornog odbora Savezne skupštine sredinom prosinca 1945. ustvrdio je – govoreći o osnovnim načelima sadržanim u I. glavi Ustava, „tiču se, takoreći, spoljašnjeg obeležja naše države“ – da se „ne govori ništa o državnom jeziku“ jer da se obično „u duhu spoljnog obeležja jedne države pominje“ i „koji je državni jezik“. Rekao je da „svaka republika ima svoj zvanični jezik kojim se govori u toj republici“, zatim „kad ovako govorimo spominjemo više jezika, a ustvari imamo tri jezika: srpskohrvatski, jer je to upravo jedan jezik (crnogorskog jezika nemamo), zatim imamo slovenački i makedonski“. Prema njegovu mišljenju u ustavnom tekstu trebalo bi „kazati da bi se znalo u međusobnoj prepisci kojim će se jezikom služiti te republike, odnosno, koji je jezik obavezan za sve, da li je svaki jezik obavezan za vrhovnu vlast i za druge republike“. Moskovljevićevo aktivističko izlaganje („sada pokrećem to pitanje na koji način da se to reguliše“) nije prouzročilo nikakvu raspravu. Međutim Moša Pijade, predsjednik Ustavotvornog odbora Savezne skupštine, implicite je odgovorio Moskovljeviću na istoj sjednici govoreći o ustavnom članku kojim se regulira objavljivanje zakona na jezicima svih narodnih republika. U vezi s formulacijom toga članka, a nakon upadice Sulejmana Filipovića „u Poslovniku se govori o srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“, Pijade je odgovarajući na pitanja koja je sâm sebi i drugima postavljao – „da li je potrebno to ovde unositi?“, „[d]a li je potrebno ta četiri jezika oglasiti za nekakve državne jezike?“ – objašnjavao uz podršku neimenovanih, „(Glasovi: Nije potrebno“), zašto to nije potrebno. Naime „[m]i činimo tu sve jezike ravnopravnim“, dosada „nije bilo nikakvih sukoba“, „nismo u tom pogledu imali teškoća“, možete „dobiti akt i poslati akt na kome jeziku bilo“, dosada „nismo u tom pogledu imali teškoća“. *Službeni list* se „štampa u četiri izdanja“. „Svi savezni zakoni moraju da se objave na ta četiri jezika. Mislim da je to dovoljno“ (UO: 112, 123).

Na 9. sjednici Ustavotvornog odbora Skupštine naroda Radovan Zogović razložno je zatražio objašnjenje članka u kojem „se kaže da se zakoni koje izglasa Narodna skupština FNRJ objavljuju na jezicima svih narodnih republika“. Naime na osnovi tako oblikovana članka u kojem se ne navode nazivi jezika moglo bi se zaključiti da se zakoni objavljuju na šest jezika, tj. da je broj jezika podudaran s brojem narodnih republika. Zogović je ustvrdio da je naših republika „šest na broju“, koje se služe „ustvari s tri jezika: srpskim ili hrvatskim, slovenačkim i makedonskim“. Dr. Leon Geršković, povjerenik ministra za konstituantu, tj. Kardeljev povjerenik, objašnjavao je da zakonska odredba „ide za tim ne da se riješi da svaka republika ima svoj službeni jezik, već je važno da se ti zakoni objavljuju na jezicima tih republika“, „mi ne rješavamo koji će jezik biti službeni u toj republici“, to će „sama republika riješiti“. Zogović je dodatno razjasnio: „Ja se bojim da ova nepreciznost 65. člana Ustava ne unese izvjesnu pometnju među ljude koje zanima ovo pitanje.“ Moglo bi se „shvatiti kao da svaka republika ima svoj jezik: Bosna i Hercegovina – svoj, Crna Gora – svoj“. Zaključio je: „Zato bi možda bilo bolje da se kaže: ‚Zakoni se objavljuju na srpsko-hrvatskom, na makedonskom i na slovenačkom jeziku.‘“ Nakon toga Dušan Bratić predložio je da se izbriše iz odredbe riječ *svih* tako da ostane „na jezicima narodnih republika“, što je jednoglasno i prihvaćeno, dakle nitko nije bio protiv, pa ni Zogović (UO: 670). Međutim ta izmjena nije pridonijela tomu da odredba bude išta preciznija. Ni formulacija „na jezicima narodnih republika“ ne daje jasan odgovor na ključno pitanje o tome koliko ima jezika narodnih republika, tj. ima li jezika onoliko koliko ima narodnih republika. Na temelju ustavnog teksta može se samo zaključiti da se zakoni objavljuju na nekoliko jezika, odnosno da taj broj svakako nije veći od šest, tj. od

broja narodnih republika. Jedino se na osnovi odluka AVNOJ-a, Zakona o Ustavotvornoj skupštini, Pravilnika o *Službenom listu* i skupštinskih poslovnika, koji su, doduše, svi doneseni prije proglašenja Ustava FNRJ, ili na temelju upućenosti u neizmijenjenu izdavačku praksu i nakon proglašenja Ustava, može ustvrditi da se zakoni i drugi propisi objavljuju u četirima izdanjima, na četirima jezicima narodnih republika – srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom.

Kratka rasprava o članku 65 na sjednicama ustavotvornih odbora pokazuje da je zakonodavac bio svjestan njegove nepreciznosti, odnosno da je svjesno propustio pobrojiti / navesti jezike narodnih republika. Elaboracija o državnom jeziku u potpunosti je ignorirana, bez riječi objašnjenja nije prihvaćen prijedlog da se u odredbi precizira da se zakoni objavljuju na trima jezicima (srpsko-hrvatskom, slovenskom i makedonskom), ali ni oni koji su govorili o četirima jezicima – misleći na srpski, hrvatski, slovenski i makedonski – nisu smatrali da nazive tih jezika treba unijeti u ustavni tekst.

U travnju 1948. konstituirane su prvi put u jugoslavenskom parlamentu komisije za utvrđivanje autentičnih tekstova. Tada je izmijenjen i dopunjen Poslovnik Narodne skupštine za zajedničke sjednice Saveznog vijeća i Vijeća naroda od 27. ožujka 1947.⁶ Novim, dopunskim čl. 2a utvrđeno je da zajednička sjednica obaju vijeća „bira četiri komisije za utvrđivanje autentičnih tekstova zakona usvojenih od Narodne skupštine, i to za tekstove na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku“ (SL48: čl. 2a).⁷ Zadatak je tih komisija „da utvrde konačne, autentične tekstove usvojenih zakona na spomenuta četiri jezika, izuzimajući svaki put onaj jezik na kome je prijedlog zakona bio raspravljen i izglasan u zakonodavnim odborima i u vijećima i sa čijim tekstom ostali tekstovi moraju biti istovjetni“, što znači da je na jednom jeziku bio napisan prijedlog zakona, odnosno da je na jednom jeziku taj prijedlog bio izglasan.

Zakoni Narodne skupštine, kako se navodi u obrazloženju prijedloga dopune Poslovnika, u skladu s načelom „pune ravnopravnosti naših naroda i narodnih republika“ objavljuju se na jezicima narodnih republika „i pretstavljaju potpune autentične tekstove“, ali „tehnika rada zakonodavnih odbora i veća Narodne skupštine FNRJ nužno zahteva da se zakoni predlažu i raspravljaju na jednom od jezika naših narodnih republika“, što znači da postoji potreba da se „tekst na jezicima naših narodnih republika, na kojima zakon nije bio predmet raspravljanja, autentično utvrdi“ (5RZ: 570).

Uime Zakonodavnog odbora Saveznog vijeća Narodne skupštine, koji je bio jedan od podnositelja prijedloga, njegov predsjednik Moša Pijade objašnjavao je na sjednici da će se poslovničkom dopunom – biranjem četiriju komisija za utvrđivanje autentičnih tekstova – riješiti „jedno pitanje koje nam je dosada zadavalo mnogo glavobolje“. Nastajali su naime „sporovi oko toga da li ovi [prevedeni] tekstovi tačno odgovaraju onome tekstu zakona koji je izglasan u Skupštini“, bilo je „mnogo kritike na izvesne tekstove zakona na slovenačkom i makedonskom pa i na hrvatskom jeziku koji su objavljivani u odgovarajućem izdanju *Službenog lista FNRJ*“ (5RZ: 28).

Osnivanje četiriju komisija za utvrđivanje autentičnih tekstova u Narodnoj skupštini potvrda je i jasnog razlikovanja četiriju jezika, tj. njihova izričita navođenja, i ravnopravnosti tekstova *objavljenih* na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom. Poslovničkom odredbom nije

⁶ Stupanjem na snagu Poslovnika iz ožujka 1947. prestao je vrijediti Poslovnik za zajedničke sjednice obadvaju domova Ustavotvorne skupštine iz 1945. godine (3RZ: 490).

⁷ U svaku od komisija – za „tekstove na srpskom jeziku“, „tekstove na hrvatskom jeziku“, „tekstove na slovenačkom jeziku“, „tekstove na makedonskom jeziku“ – birana su po tri člana iz Saveznog vijeća i Vijeća naroda. U hrvatsku komisiju izabrani su iz Saveznog vijeća dr. Savo Zlatić, dr. Jerko Radmilović i dr. Jakov Grgurić te iz Vijeća naroda dr. Josip Hrnčević, Jozo Miliivojević i Ante Babić (5RZ: 36).

precizirano na kojem se od četiriju jezika piše prijedlog zakona o kojem se raspravlja i koji se donosi u Narodnoj skupštini, odnosno ostavljena je mogućnost da to može biti bilo koji od četiriju navedenih jezika, ali u praksi – pokazuje to primjer niza prijedloga zakona 5. redovnog zasjedanja Saveznog vijeća i Vijeća naroda 1948. godine na kojemu su uz ostalo donesene izmjene i dopune Poslovnika Narodne skupštine⁸ – srpski je bio taj jezik na kojem je prijedlog zakona bio raspravljen i izglasan u zakonodavnim odborima i u vijećima i s čijim su tekstom ostali tekstovi morali biti istovjetni.

S konstituiranjem novoga saziva Narodne skupštine u travnju 1950. izabrani su i novi članovi „komisija za utvrđivanje autentičnih tekstova izglasanih zakona“, po tri člana iz Saveznog vijeća i Vijeća naroda „za svaki jezik: srpski, hrvatski, slovenački i makedonski“ (1RZ: 186). Na istoj sjednici nakon što je u ime predlagatelja dr. Josip Hrnčević obrazložio, kako se navodi u stenografskim bilješkama, Predlog poslovnika Narodne skupštine FNRJ za zajedničke sednice Saveznog veća i Veća naroda, jednoglasno i bez rasprave – „(Ne javlja se niko)“ – prihvaćen je tekst novoga poslovnika (1RZ: 181–183). Iz nepoznatih razloga, tj. u Hrnčevićevu obrazloženju o tome nije bilo ni riječi, u člancima kojima se regulira rad komisija za utvrđivanje autentičnosti tekstova ne navode se ni broj ni ime tih komisija, odnosno ne navode se nazivi jezika. Poslovnik s tim u vezi općenito određuje da Narodna skupština „ima i komisije za utvrđivanje autentičnih tekstova zakona primljenih od oba vijeća“, „na svakom od jezika jugoslavenskih naroda bira se posebna komisija“ (SL50: čl. 27).

Novoizabrani zastupnici u Narodnoj skupštini položili su zakletvu – po vlastitom jezičnom izboru – na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom.⁹ Izabrali su članove komisija – „za srpski jezik“, „za hrvatski jezik“, „za slovenački jezik“, „za makedonski jezik“ – a potom su prihvatili prijedlog novoga poslovnika u kojemu naziva tih jezika nema.¹⁰ U novom poslovniku izbjegnuto je navođenje naziva jezika, kao što je učinjeno i u Ustavu FNRJ, no dok se u ustavnim odredbama govori o jezicima narodnih republika, pokrajina i oblasti, u poslovničkim odredbama varira se formulacija *jezici jugoslavenskih naroda* („na svakom od jezika jugoslavenskih naroda“, „na jezicima jugoslavenskih naroda“, „na pojedinom od jezika jugoslavenskih naroda“, v. SL50: čl. 27–29).

I nakon donošenja novog poslovnika komisije u osnovi obavljaju isti postao, odnosno njihov zadatak nije promijenjen. Poslovnički članak 28 određuje da komisije „imaju zadatak da utvrde konačne, autentične tekstove primljenih zakona na jezicima jugoslavenskih naroda na kojem zakonski prijedlog nije bio raspravljen i izglasan u vijećima i sa čijim tekstom ostali tekstovi moraju biti istovjetni“. Dakle tekst prijedloga zakona, odnosno izglasanih zakona, bio je jedan, na jednom jeziku, a potom su utvrđivani autentični tekstovi na preostalim jezicima. Poslovnik se odbija izjasniti o tome koliko ima jezika jugoslavenskih naroda, ali iz stenografskih bilježaka može se zaključiti – četiri. U konačnici su se svi autentični tekstovi dostavljali „Prezidijumu

⁸ Npr. Predlog zakona o opštredržavnom budžetu za 1948. godinu, Predlog zakona o opštredržavnom završnom računu za 1946. godinu, Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o državnim službenicima (5RZ: 477, 561, 657).

⁹ Zakletva je bila „otštampana na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“. Na sjednici Saveznog vijeća rečeno je da „drugovi narodni poslanici mogu uzeti tekst na jeziku koji žele“, odnosno na sjednici Vijeća naroda da „narodni poslanici mogu uzeti zakletvu na kome jeziku žele“ (1RZ: 55, 74).

¹⁰ U komisiju za hrvatski jezik izabrani su iz Saveznog vijeća dr. Josip Hrnčević, dr. Jerko Radmilović i Đuro Salaj te iz Vijeća naroda dr. Leon Geršković, Grga Jankez i Leo Mates. U komisiju za srpski jezik bio je predložen i Lajčo Jaramazović, ali nakon intervencije Miloša Carevića – „a on je Hrvat“ – namjesto Jaramazovića izabran je Miloš Minić (1RZ: 186, 187).

Narodne skupštine FNRJ radi njihovog proglašavanja i objavljivanja u odgovarajućim izdanjima „Službenog lista FNRJ“ (čl. 28). Poslovnik nije precizirao da tih izdanja ima četiri, no broj izdanja očit je iz zaglavlja *Službenog lista* u kojem je Poslovnik i objavljen. Ondje stoji da list izlazi, kako se navodi u hrvatskom izdanju *Službenog lista*, po potrebi „u srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom izdanju“.

Ustavni zakon FNRJ donesen u siječnju 1953. godine, ustavnopravno u socijalističkoj Jugoslaviji opisivan kao „nepotpun ustav“ (ĐORĐEVIĆ 1972: 87), koji je „faktički zamijenio Ustav iz 1946. godine“ (BILANDŽIĆ 1999: 344), nije poništio ustavne odredbe o pravu nacionalnih manjina na upotrebu svojeg jezika i o vođenju sudskog postupka,¹¹ a odredba o objavljivanju zakona i drugih općih propisa korigirana je te dopunjena jednim stavkom. Ustavni zakon precizirao je da se savezni zakoni donose i *objavljaju* na jezicima *svih* narodnih republika, ali je i izbrisao ustavnu formulaciju da se uz zakone objavljuju i *drugi opći propisi*. Odredba je dopunjena tako što je određeno da se zakoni objavljuju u službenom listu, tj. Ustavni zakon verificirao je postojeću praksu (v. SL53).

Čl. 19

Savezni zakoni donose se i objavljuju na jezicima svih narodnih republika. Zakoni se objavljuju u službenom listu i stupaju na snagu osmog dana po objavljivanju, ako samim zakonom nije drukčije određeno.

U istom sazivu Narodne skupštine doneseni su i Poslovnik i Ustavni zakon tako da je, može se reći, zakonodavcu nadohvat ruke bila poslovnička formulacija *jezici jugoslavenskih naroda*, ali je ipak u Ustavnom zakonu zadržao ustavnu formulaciju *jezici narodnih republika*. Kako god da se tumačilo što znači *svih* u formulaciji *na jezicima svih narodnih republika*, činjenica je da službeni list i nakon donošenja Ustavnog zakona izlazi u istom broju izdanja kao i prije njegova donošenja – u četiri. Ako se savezni zakoni na jezicima svih narodnih republika objavljuju u službenom listu, tako određuje čl. 19, a taj službeni list izlazi u četirima izdanjima, što, doduše, ne piše u zakonu, ali potvrđuje praksa, moglo bi se zaključiti da u saveznoj državi sa šest narodnih republika postoje četiri jezika narodnih republika. Republički ustavni zakoni doneseni 1953. godine nisu mijenjali postojeće jezične odredbe u republičkim ustavima (ČANADANOVIĆ 1971), pa tako ni Ustavni zakon NR Hrvatske nije poništio odredbu Ustava NR Hrvatske koja određuje da se postupak pred sudovima vodi „na hrvatskom ili srpskom jeziku“, a da građani, „koji ne znaju taj jezik, mogu se služiti svojim jezikom“ (NN47: čl. 112).

Ustavni članak o objavljivanju zakona posve je istovjetan nacrtanom članku, ali to ne znači da je u parlamentarnoj proceduri prihvaćen bez rasprave. „Pretres Predloga ustavnog zakona u pojedinostima“ na sjednicama zakonodavnih odbora nije mimoišao članak o objavljivanju saveznih zakona. Moša Pijade, predsjednik Zakonodavnog odbora Vijeća naroda, na 56. sjednici 30. prosinca 1952. opisao je sljedećim riječima problem u vezi s formulacijom zakonskog članka (v. BZO: 59):

¹¹ Zakon o sudovima, dio prvi – ustavna načela o sudovima, koji je proglašen početkom srpnja 1954. godine, zamijenio je ustavno poglavlje (XIII) o sudovima, pa je tako prestao vrijediti i članak 120 Ustava FNRJ o jeziku sudskog postupka. Zakon, u kojemu se ne govori o jeziku sudskog postupka, bio je stoga, kako zaključuje M. Čanadanović, „korak nazad“ s gledišta „pravne zaštite jezičkih sloboda i nacionalno-jezičke ravnopravnosti“ (ČANADANOVIĆ 1971: 30).

Ako kažemo: savezni zakoni donose se i objavljuju na srpsko-hrvatskom jeziku izlazi je to jedan tekst. To je jako nezgodna stvar, a ovako opet izgleda da ima dva zasebna jezika. Jedan srpski a drugi hrvatski, što je takođe besmislica. A ne možemo iz te situacije da iziđemo.

S tim u vezi dr. Rade Pribičević sugerirao je „da se kaže: ,donose se na srpsko-hrvatskom jeziku ćirilicom i latinicom, slovenačkom i makedonskom jeziku“, samo tako „možemo da kažemo“, a Ninko Petrović predlagao da se iz nacrtnog članka izostavi „ovo ,svih, jer bi izgledalo da svaka republika ima svoj jezik“. Pijade je ustvrdio da to „uopšte nije dobro formulirano, bilo da kažemo ,svih, ili bez ovo ,svih“, a nije bio siguran da li „bi bilo bolje ovo ,ćirilicom i latinicom“ staviti u zagradu ili ,ekavštinom i ijekavštinom“. U didaskalijama stenograf bilježi „(*Glasovi*: Bolje je ćirilicom i latinicom)“ te Pijade zaključuje raspravu riječima – a da nije ustvrdio kako točno glasi predložena izmjena zakonske odredbe – „prelazimo na član 20“. Nakon „pretresa“ čl. 22 predsjednik Odbora vraća se – „[d]a se vratimo malo“ – odredbi o objavljivanju zakona (v. BZO: 60).

Naši drugovi stručnjaci misle da kad se kaže: srpsko-hrvatski tekst – jedan ćirilicom a drugi latinicom, da to znači jedan tekst. Međutim, ja mislim da to ne znači jedan tekst nego dva teksta. Jer ako je to jedan tekst nastaje sada pitanje ekavštine i ijekavštine. Kod nas će biti i dalje četiri izdanja ,Službenog lista FNRJ‘. Biće dva na srpsko-hrvatskom, ali je jedan ćirilicom – ekavštinom a drugi latinicom – ijekavštinom, sa svojim posebnim terminologijama, a zatim izdanje na slovenačkom i izdanje na makedonskom jeziku.

„Naši drugovi stručnjaci“ posve su opravdano upozorili predsjednika Odbora da „srpsko-hrvatski tekst – jedan ćirilicom a drugi latinicom“ znači da je jedan tekst objavljen na dvama pismima, tj. da su jezično latinični i ćirilični tekst identični. Da je i Pijade ipak svjestan toga – nije dakle dovoljno reći na ćirilici i latinici ako se želi govoriti o dvama tekstovima – iščitava se iz njegova objašnjavanja kad uz „ćirilicom“ navodi „ekavštinom“, uz „drugi latinicom – ijekavštinom“ te pridodaje „sa svojim posebnim terminologijama“.

U formulaciji *na srpsko-hrvatskom jeziku latinicom i ćirilicom* Pijade je vidio rješenje da se ne govori „više o dva posebna jezika, o srpskom i o hrvatskom jeziku, nego o srpsko-hrvatskom jeziku“, a da se pritom objavljuje i srpsko i hrvatsko izdanje *Službenog lista*, „dva na srpsko-hrvatskom“. Takvim rješenjem nije bio zadovoljan povjerenik Vlade FNRJ dr. Jovan Đorđević, koji je ustvrdio: „Onda nismo ništa rešili.“ Ni Pijadino objašnjenje što je novom formulacijom riješeno – „ne govorimo više o dva posebna jezika, o srpskom i o hrvatskom jeziku, nego o srpsko-hrvatskom“ – Đorđevića nije zadovoljilo: „Znači jedan jezik sa dve varijante. Kakva je onda osnova da imamo dve varijante?“ Može se reći da je povjerenik Vlade FNRJ, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, služeći se precizno tada posve neuobičajenim terminom *varijanta*, artikulirao problem varijantnosti književnog jezika, koji će dospjeti u žarište polemika o jedinstvenosti i varijantnosti književnog jezika vođenih u drugoj polovici 1960-ih. Đorđević se na sjednici uključio kratko u raspravu još jednom, ponavljajući se: „Onda nismo ništa rešili, osim što smo dali dve verzije“ (v. BZO: 61). Pijade je ponovio već objašnjeno: „Mi nismo hteli drugo nego da izbegnemo da govorimo o četiri jezika, od kojih je jedan hrvatski, drugi srpski, treći makedonski a četvrti slovenački.“ Dr. Jovan Đorđević na sjednici nije ponudio vlastito rješenje zakonske odredbe, ali iz svega rečenoga proizlazi da je bio nezadovoljan time što je promijenjena formulacija zakonske odredbe, a da time nije promijenjen i njezin učinak – posebno hrvatsko i srpsko izdanje *Službe*

nog lista, što znači sa slovenskim i makedonskim ukupno četiri izdanja, a ne tri – dakle „nismo ništa rešili“.

Na sjednici se Moša Pijade, potaknut Đorđevićevom replikom („jedan jezik sa dve varijante“), sjetio putovanja vlakom kad je bio mladić. Na povratku iz Münchena s njim „u vozu sedi čovek, Hrvat“, koji mu „kaže: ‚Ala vi fino govorite hrvatski! A ja njemu: ‚A vi odlično srpski! A jednim jezikom govorimo. On se divi kako ja lepo govorim hrvatski“ (v. BZO: 60). Uz to je objašnjavao:

Mi ne možemo pod tom firmom „srpsko-hrvatski“ da nametnemo Srbima ijekavštinu u zakonodavstvo i literaturu, niti Hrvatima ekavštinu. Tako ćemo dok se jedanput ne reši pitanje koje je postavio još Jovan Skerlić. On je tražio da se piše lat[i]nicom i ekavštinom. To je pitanje daljeg razvitka. Inače u Beogradu se danas štampa vrlo mnogo latinicom, štampaju se i romani i u unutrašnjosti Srbije niko ne pravi pitanje od toga. Ljudima to postaje lagano, potpuno prirodno i gledaju na to, čini mi se, kao na nešto svoje...

Sentimentalne reminiscencije predsjednika Odbora, u kojima je posebno mjesto pripalo Skerliću i njegovu idealu književnog jezika, prekinuo je sekretar Odbora Gojko Garčević (NR Crna Gora): „Ne radi se samo o ekavštini i ijekavštini, nego ima niz izraza u hrvatskom koji ne odgovaraju našim izrazima.“ Pijade je uzvratio, što god da je time htio reći, da je uvijek bila „tendencija ljudi koji udešavaju tekstove da nađu ono što je najbliže tamo gde ima razlike“ te nastavio (v. BZO: 60–61):

Ali ako su oni navikli da kažu „osoba“ za „lice“ ne možemo tražiti da oni kažu „lice“. Oni kažu „poduzeće“, a mi „preduzeće“. Doduše, mogu i oni da kažu preduzeće i ništa im ne bi to smetalo.

Istina, možda bi rekao Pijadin suputnik u vlaku, „čovek, Hrvat“, kad to već nitko nije rekao na sjednici Odbora, ni vama ne bi ništa smetalo da kažete *poduzeće*.

Iz svega stenografski zabilježenog na 56. sjednici moglo bi se zaključiti da Moša Pijade nije odustao od formulacije *na srpsko-hrvatskom jeziku latinicom i ćirilicom*, ali u konačnici je, po svemu sudeći, izbrisana *latinica i ćirilica*. Naime na 55. sjednici Zakonodavnog odbora Saveznog vijeća njegov predsjednik dr. Josip Hrnčević prenio je obavijest prije negoli su „prešli na diskusiju“ o članku 19 da su „u Zakonodavnom odboru Veća naroda usvojili izmjenu tačke 1, koja glasi: ‚Savezni zakoni se donose i objavljuju na srpsko-hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku““ (v. BZO: 281).¹² Prvi diskutant, dr. Maks Šnuderl, nije ništa rekao u vezi s formulacijom,

¹² U knjizi stenografskih bilježaka redak završava sa *srpsko-*, a novi počinje s *hrvatskom*. Danas takvo prenošenje dijela riječi u sljedeći redak znači da je rastavljena riječ *srpskohrvatskom*, odnosno da nije riječ o složenici *srpsko-hrvatski* (piše se s crticom). Imajući u vidu da se u knjizi dosljedno, kada se riječ ne rastavlja na kraju retka, piše naziv jezika *srpsko-hrvatski*, tako se i ovdje u citatu prenosi „srpsko-hrvatskom“. Poslijeratni pravopisni priručnici nisu kodificirali kako se složenice i sveze riječi kojih su dijelovi povezani crticom rastavljaju na mjestu crtice, ali jesu propisali da se naziv jezika *srpskohrvatski* piše upravo tako, tj. bez crtice. Priređivačima *Biltena* nesumnjivo je Beličev priručnik ortografski orijentir, ali nisu se držali njegova načina pisanja *srpskohrvatski*, što je očit iz naslova svih izdanja njegovih pravopisnih knjiga. U izdanju objavljenu na koncu 1952. godine izričito se objašnjava da *srpsko-hrvatski* i *srpskohrvatski* ne znače isto (BELIĆ 1950: 32). U *Pravopisu hrvatskoga ili srpskoga jezika* objašnjava se da *srpsko-hrvatski običaji* znači „srpski i hrvatski“, a da *srpskohrvatski jezik* znači „srpski ili hrvatski, t. j. isti jezik, koji Srbi zovu srpskim, a Hrvati hrvatskim“ (BORANIĆ 1951: 47). Može se tek nagadati jesu li priređivači knjige stenografskih bilježaka svjesno odabrali način pisanja s crticom *srpsko-hrvatski* ili je (slučajan) odabir mogao biti i *srpskohrvatski*.

zanimalo ga je hoće li se „tekstovi na ovim jezicima doneti na samom zasjedanju“, a dr. Jerko Radmilović smatrao je „da bi bilo dovoljno da se naglasi da se savezni zakoni objavljuju na jezicima svih narodnih republika, a ne i da donose“, dakle „da se zakoni samo objavljuju na svim jezicima“. U raspravu se kao treći uključio Edvard Kardelj, potpredsjednik Vlade FNRJ, koji se izričito usprotivio formulaciji Zakonodavnog odbora Vijeća naroda:

Ja se ne bih složio sa takvom formulacijom. Tu zadiremo u jedno pitanje političke prirode koje treba da reši vreme. U Zagrebu su se sakupili svi profesori oko izrade leksikona i ne znaju kako da nazovu srpsko-hrvatski jezik. Neka se to vremenom reši a ne da mi rešavamo Ustavom. Istina, to je u praksi rešeno, ali u nekim glavama još nije. Zato bih ostao pri onome kako je predloženo „na jezicima svih narodnih republika“.

Kardelj nije prihvatio ni Radmilovićev prijedlog da se zakoni *ne donose*, nego da se samo *objavljaju* na svim jezicima.

Ja mislim da je pravilno rečeno „donose se i objavljuju se“. Nije važno kako ćemo to tehnički sprovesti. Mi smo i dosad zakone donosili na srpskom jeziku i nikome to nije smetalo. Mi treba da stvorimo uslove da poslanici prime predloge zakona na svom jeziku i ustvari onda će ih oni donositi na svom jeziku. Sad će biti i Veće proizvođača gde će doći ljudi direktno iz fabrika, zadruga i iz sela. Biće ljudi iz Slovenije koji uopšte ne znaju da pročitaju zakon na srpskom jeziku. Znači, mi se moramo pobrinuti da rešimo problem štampanja na svim jezicima. I ovo je, koliko se sećam, prvi slučaj da je pred zakonodavne odbore iznet projekt na svim jezicima. Ja mislim da je pravilno da se iznose projekti na svim jezicima. Onda će i donošenje biti na svim jezicima. I na kraju, kad su u Ujedinjenim nacijama bili sposobni da reše stvar tako, svakako da ćemo i mi biti sposobni da tako sprovedemo.

Dok se Kardelj braneći formulaciju „donose se i objavljuju se“ sjetio ljudi iz Slovenije, onih svojih sunarodnjaka „koji uopšte ne znaju da pročitaju zakon na srpskom jeziku“, četvrti diskutant dr. Leon Geršković, povjerenik Vlade FNRJ, ktomu i član komisije za utvrđivanje autentičnih tekstova zakona na hrvatskom jeziku, objašnjavao je tu formulaciju sljedećim riječima:

Motiv za donošenje ovakve odredbe bio je taj što smo dosad imali nekoliko činovnika koji su prevodili zakonske tekstove, recimo na hrvatski jezik i koji nisu uvijek pazili nego su mijenjali terminologiju i tamo gdje to nije bilo potrebno. Zašto, na pr., da se ne može reći državni sekretar nego državni tajnik, kad je sekretar koliko srpska toliko i hrvatska riječ? Skupština može odlučiti da se zove – državni sekretar.

Nakon toga raspravu predsjednik Odbora zaključuje riječima: „Onda ostaje tekst kako je predložen? (Slažemo se). Ima li ko *protiv*? (Nema). Idemo dalje“ (v. BZO: 281–282).

Dr. Geršković mogao je objasniti da odredba o *donošenju* i objavljivanju zakona znači i to da Skupština činom donošenja ujedno i u jezičnom pogledu verificira tekst zakona na svakom od jezika narodnih republika, što ga za donošenje priređuju četiri komisije za utvrđivanje autentičnosti tekstova, ali je objasnio na način na koji je objasnio – tako što je pozvao na red „recimo“ upravo prevoditelje za hrvatski jezik.

Kardeljeva intervencija na 55. sjednici Odbora Saveznog vijeća spriječila je prihvaćanje izmjenne nacrtnog članka, a vrlo učinkovito utjecala i na Odbor Vijeća naroda da odustane od svojeg prijedloga izmjene prvog stavka 19. članka. Na sastanku „redakcione komisije“, na kojem su se 6. siječnja 1953. usuglašavale izmjene i dopune dvaju zakonodavnih odbora, ni jednom se riječju ne spominje prijedlog Odbora Vijeća naroda. Stenografski je tek zabilježeno: „A član 19? (Prima se)“ (v. BZO: 426). Na zajedničkoj sjednici Vijeća naroda i Saveznog vijeća Narodne skupštine 12. siječnja – kada se otvara i „pretres Prijedloga ustavnog zakona“ – „[i]zvestilac zakonodavnih odbora Moša Pijade (NR Srbija)“, pročitao je zajednički izvještaj u kojemu nema ni slovca o bilo kakvu prijedoru u vezi s člankom 19. S njim u vezi suho je stenografski zabilježeno: „Primljen je bez izmene“ (v. 6RZ: 90, 489). Rasprava o Prijedlogu ustavnog zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja i saveznim organima vlasti vođena je na trima zajedničkim sjednicama 12. siječnja i 13. siječnja, kada je Ustavni zakon proglašen. Na odvojenim sjednicama Vijeća naroda i Saveznog vijeća 13. siječnja 1953. Prijedlog ustavnog zakona jednoglasno je izglasan. Na svim tim sjednicama nije se otvarala rasprava o članku 19.

Kardelj je svojim autoritetom potpredsjednika Vlade FNRJ, koji je i kao predsjednik Savjeta za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti bio zadužen da u ime Vlade priredi prijedlog zakona, osigurao da se zakoni *donose* i objavljuju na jezicima svih narodnih republika, odnosno spriječio da zakonsku sankciju dobije odredba u kojoj bi se izričito naveli srpsko-hrvatski, slovenski i makedonski jezik. Utemeljeno se može pretpostaviti da na 55. sjednici Kardelj – iako tada potpredsjednik Vlade, predsjednik Savjeta, usto i ministar vanjskih poslova te član Sekretarijata Izvršnog komiteta SKJ, najužeg partijskog vodstva – nije intervenirao na svoju ruku, nego da se držao političke odluke državnog i partijskog vrha, gdje je glavnu riječ imao Josip Broz Tito, tada predsjednik Vlade FNRJ i ministar narodne obrane te generalni sekretar SK Jugoslavije.

Potpredsjednik Vlade FNRJ na 55. sjednici nije se upuštao u interpretaciju formulacije „na srpsko-hrvatskom, slovenačkom i makedonskom“ – znači li ona da se donose i objavljuju tri teksta („na srpsko-hrvatskom, slovenačkom i makedonskom“) ili četiri teksta (dva „na srpsko-hrvatskom“, po jedan na „slovenačkom i makedonskom“) – no očito da je reagirao („jedno pitanje političke prirode koje treba da reši vreme“) zbog *srpsko-hrvatskog*. Iz njegove rečenice o profesorima u Zagrebu jasno se može iščitati koga smatra odgovornim za to neriješeno pitanje. Kako je ironično rekao, sakupili su se „svi profesori oko izrade leksikona i ne znaju kako da nazovu srpsko-hrvatski jezik“. Njegova se rečenica može eventualno braniti kao čudna retorička dosjetka – nije poznato da se tada u Zagrebu izrađuje leksikon, odnosno da se profesori muče s nazivom jezika – no činjenica da Hrvatsko filološko društvo od jeseni 1952. izdaje svoj časopis *Jezik* u podnaslovu kojega stoji „za kulturu hrvatskoga književnog jezika“ govori o tome da ipak zagrebački profesori znaju kako nazvati vlastiti jezik.

Kardelj je spočitnuo zagrebačkim profesorima da ne znaju „kako da nazovu srpsko-hrvatski jezik“, a on sâm dvaput spominje *srpski* jezik („donosili na srpskom jeziku“, „zakon na srpskom jeziku“). Dakle zagrebački profesori ne znaju kako nazvati *srpsko-hrvatski* jezik, a Kardelj zna – *srpski*; je li *srpsko-hrvatski* (za zagrebačke profesore), a *srpski* (za Kardelja) ili nekako drugačije?¹³

¹³ Edvard Kardelj govorio je i pisao, kada to nije činio na materinskom slovenskom, na – sâm ga tako naziva – srpskom. Kao prilog jezičnoj biografiji druga Kardelja može se navesti i sljedeće. Dakle na sjednici održanoj u čast tridesetogodišnjice osnivanja KP Slovenije govorio je Kardelj u svojstvu člana Predsjedništva CK SKJ na slovenskom jeziku, a zagrebački *Vjesnik* govor prenio na srpskom. S tim u vezi Ljudevit Jonke na sastanku u CK SK Hrvatske koncem 1967. primijetio je da „drug Kardelj govori i osuđuje deklaraciju – kada se slavilo u Ljubljani – on tamo drži govor na slovenskom jeziku, a naši ga ovdje novinari prevode srpski, na ekavicu“. Na to upadica direktora

Što god da je Kardelj mislio da je „u praksi rešeno, ali u nekim glavama još nije“, činjenica jest da je njegovom intervencijom odbačen prijedlog da se u zakonsku odredbu unese formulacija kojom zasigurno zagrebački profesori ne bi ni u kojem slučaju bili zadovoljni.

Pred članove zakonodavnog odbora prvi je put, čini se, „iznet projekt na svim jezicima“, što znači da su u optjecaju bila četiri teksta prijedloga ustavnog zakona, među njima i hrvatska inačica naslovljena Prijedlog ustavnog zakona o saveznom i republičkim organima vlasti.¹⁴ Na svojim sjednicama upuštali su se i u usputno kritičko komentiranje leksika hrvatskog teksta, u usporedbu hrvatske i srpske inačice prijedloga ustavnog zakona, a time i u procjenu rada skupštinskih komisija za jezik. Te objekcije izrečene na zatvorenim sjednicama, stenografski zabilježene i publicirane 1953. godine, autentičan su prilog građi za istraživanje povijesti stavova o hrvatsko-srpskim leksičkim razlikama.

Na 61. sjednici Zakonodavnog odbora Vijeća naroda 5. siječnja 1953. već spominjani Miloš Moskovljević otvorio je raspravu o jeziku „naših zakonskih projekata“ pitajući odbornike jesu li uspoređivali „štampane tekstove Predloga ustavnog zakona na raznim našim jezicima“. On je to učinio, kako je rekao, „uspoređivao sam štampane tekstove ćirilicom i latinicom“, što naravno znači da je uspoređivao srpski i hrvatski tekst. Naime nije uspoređivao slovenski tekst, premda je i on pisan latinicom, odnosno ništa nije rekao o makedonskom tekstu pisanom ćirilicom (BZO: 179–180).

Mi svi znamo i smatramo da postoji jedan srpsko-hrvatski jezik, vodimo ovde diskusiju na tom jeziku, pa bi bilo važno da se Zakonodavni odbor pozabavi i tim pitanjem na kakvom će jeziku biti štampan ovaj zakonski predlog, jer u ovim štampanim projektima ima takvih stvari sa kojima se niko od nas ne može složiti. U tekstu štampanom ćirilicom upotrebljavaju se jedne reči a u tekstu štampanom latinicom upotrebljavaju se druge iako znače isto i podjednako se upotrebljavaju i kod Srba i kod Hrvata. Ovaj zakonski projekat ima da posluži i Srbima i Hrvatima. Ne govorim ovde o upotrebi pravnih, sudskih i administrativnih termina, koji su već uobičajeni, mada je krajnje vreme i da se oni ujednače. Mnogi su se ujednačili, ali ih još ima različitih.

Naveo je primjerice da u tekstu „štampanom ćirilicom stoji“ *srez*, a u tekstu „štampanom latinicom stoji“ *kotar*, pa *sudija*, *poslanik* – *sudac*, *zastupnik*, da su to „uobičajeni termini, ali bi se i oni mogli ujednačiti“. Zatim je „sa nekoliko primera“ – stavljajući u isti koš sve i svašta – htio „pokazati da vidite kako su proizvoljno upotrebljavane neke obične reči kao da se radi o dva različita jezika“. U „tekstu štampanom ćirilicom“ *na osnovu*, u „tekstu štampanom latinicom“ *na temelju*, *garantovano* – „u tekstu štampanom latinicom „zajemčeno““,¹⁵ *obezbediti* – *osigurati*, pa *opozivanje* ili *opoziv*, a „u hrvatskom samo „opoziv““,¹⁶ *dažbina* – *daća*, „doneti“ i „donositi“, itd. kao da ne kažu i Srbi i Hrvati i „doneti“ i „donositi“. Zatim, *njeni organi* – *njezini organi*, *izrično* – *izričito*,

Vjesnika Božidara Novaka: „[Po njegovoj želji, to treba poštovati].“ Jonke nastavlja: „Ja ne znam da li treba poštovati više jednog čovjeka nego cijeli narod jedne zajednice. Ako je kod nas književni jezik ijekavski, ja mislim da bi i govori političkih ljudi trebali biti ijekavski“ („Stenografski zapisnik sa razgovora o problemu jezika, održanog u CK SK Hrvatske 16. XII 1967.“, HR-HDA-1220, D-2307, CK SKH).

¹⁴ U „spisak priloga“ 6. redovnog zasjedanja uvršten je upravo taj Prijedlog (6RZ: 430–457).

¹⁵ U Prijedlogu ustavnog zakona rabe se dosljedno oblici glagola *zajamčiti* (npr. *zajamčeno*, *zajamčeni*, *zajamčuju*, v. 6RZ: 430, 431).

¹⁶ U hrvatskom tekstu nalaze se i *opoziv* i *opozivanje* („opozivanju zastupnika“, 6RZ: 439).

obuhvata – obuhvaća, zasebno – posebno, odlaže se – odgađa se, pretres [u značenju ‘rasprava, raspravljanje’] – *rasprava*, „pretresati i ,raspravljati‘, itd.“. Moskovljevićev je stav bio „da ne smemo izaći pred Skupštinu sa takvim jezikom“, da je tekstove potrebno „ujednačiti i gde je god moguće stavljati iste reči“. U vezi s ustaljenim terminima, kako ih je nazvao, predložio je da se uradi tako „da se ipak vidi jedan jezik“, npr. da se „u tekstu štampanom ćirilicom“ stavi *srez*, a iza toga u zagradi *kotar*, „kao i obrnuto u tekstu štampanom latinicom“. Konačno, Moskovljević je predložio – „krajnje je vreme da se ova naša terminologija ujednači“ – da Odbor predloži Vladi FNRJ da se „izabere državna terminološka komisija koja će raditi na tome da se naši termini, pravni, sudski, školski, itd. ujednače“.

Kad se naknadno javio za riječ – „Drug predsednik me nije tačno razumeo.“ – objašnjavao je da nije imao namjeru iznositi „svoje poglede i ideje o razvitku našeg zajedničkog jezika“, nego istaknuti „samo ovo da na razvitak jezika ne utiče samo narod i književnici, nego utiče i državna administracija“. U vezi s ustaljenim terminima, kako je rekao, ne možemo ništa, npr. „mi kažemo ,srez‘, a Hrvati kažu ,kotar“; ali se pita „po čemu je ,doneć srpski, a ,donesen hrvatski. Ili ,zagarrantovan i ,zajemčen, ili ,obezbeđen i ,osiguran, to su reči koje se upotrebljavaju i kod Srba i kod Hrvata“. Moskovljević nadalje upozorava (BZO: 181–182):

Međutim, kada pri donošenju zakona na srpsko-hrvatskom jeziku bezrazložno unosimo dvojake reči, mi idemo na ruku onima koji rade sve moguće da se naprave dva jezika i da se iskopa što veći jaz između Srba i Hrvata. Na razvitak jezika mnogo se utiče i odozgo, državnom administracijom, školom i knjigom. Vi ste, naprimera, izmislili reč „odumiranje“ mesto „izumiranje“ i ona je preovladala. Ja ne znam zašto da se ne zove ili „poslanik“ ili „zastupnik“.

Na koncu je sugerirao da bi se „dve komisije za jezik“ trebale sastati i proučiti „ove slučajeve i gde je moguće da se to izjednači“.

Moskovljević je poslije, u anketnom prilogu „o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa“ objavljenu sredinom 1954. u *Letopisu Matice srpske*, predložio stvaranje zajedničke terminologije „ne samo za Srbe i Hrvate, već možda i za Slovence i Makedonce“ (MOSKOVLEVIĆ 1954: 449). U elaboraciji uobličenoj u niz retoričkih pitanja upleo je i rad skupštinskih komisija za utvrđivanje autentičnih tekstova. Iz svega napisanog u *Letopisu* proizlazi da bi od dviju komisija, koje je spominjao na sjednicama Odbora, zapravo u Skupštini bila dovoljna samo jedna, a time bi valjda i problem ujednačavanja postao bespredmetan jer ne bi se imalo što ujednačavati.

Ona [terminologija] nije sastavni deo narodnog govora, već je naturena odozgo, kroz administraciju, sud, školu, i štampu. Pa zašto da se istim putem ne stvori nova, po potrebi bolja i zajednička, ne samo za Srbe i Hrvate, već možda i za Slovence i Makedonce. Zašto da se u Saveznoj narodnoj skupštini tekst zakona formulisan na srpskohrvatskom jeziku, pored prevoda na slovenački, i makedonski, mora i prerađivati za latiničku redakciju? Ne sankcioniše li se time poseban hrvatski jezik?

U skladu s poslovničkim odredbama Savezne narodne skupštine jedan od četiriju njezinih jezika jest *srpski*, ali Moskovljević ga ne zove tako, ne piše „tekst zakona formulisan“ na *srpskom* jeziku, nego ga kamuflira u *srpskohrvatski*, „tekst zakona formulisan na srpskohrvatskom jeziku“. U Skupštini se osim toga nijedna komisija ne naziva *latinička redakcija*, nego postoji komisija za

utvrđivanje autentičnih tekstova zakona i drugih akata Savezne narodne skupštine na hrvatskom jeziku. Konzekvenca Moskovljevićeve elaboracije, odnosno prikrivene tvrdnje, jest da je posve nepotrebno da u Saveznoj narodnoj skupštini postoji komisija za hrvatski jezik, posljedično tomu nije potrebno ni da izlazi hrvatsko izdanje *Službenog lista FNRI*. Jednostavno, posao hrvatske komisije suvišan je kad već postoji komisija za srpski jezik, koja može *pod firmom* (riječima Moše Pijade) *srpskohrvatskog jezika* objavljivati zakone za Srbe i Hrvate.

Moša Pijade, predsjednik Zakonodavnog odbora Vijeća naroda, odrješito je, i s uvodnim podsmijehom, na 61. sjednici odbacio Moskovljevićev prijedlog da se Odbor upleće u radu ujednačavanja tekstova, odnosno da se osniva državna terminološka komisija (BZO: 180).

Kada se iznosi to kako je izneo drug Moskovljević, čovek se i smeje. Ja mislim da nije stvar Odbora, niti je stvar države da traži jednakost izraza. To apsolutno nije stvar Odbora ni države. Mi u Skupštini imamo četiri komisije za utvrđivanje autentičnih tekstova i najviše što bismo mogli učiniti, to je da se sastanu komisija za srpski i komisija za hrvatski jezik, pa da vide da se ujednače ovi termini tako da budu poznati i u ćirilicom i u latiničnom svetu. Ja mislim da se mi ne možemo baviti ovim pitanjem.

Ponovio je na kraju da su to „takva pitanja koja najmanje treba dati jednoj državnoj komisiji da se njima bavi“, sugerirao da se „tim pitanjima bavi Udruženje književnika, neka se time bavi Akademija nauka“. O tome se može pisati „po novinama i u časopisima“, ali Pijade je izričito protiv toga da se unificiranjem srpske i hrvatske terminologije bavi zakonodavna vlast: „mi ovde kao zakonodavno telo ne možemo ništa po tome da učinimo. Ja nisam za to da se mi mešamo u tu stvar“ (BZO: 181).

U svojoj drugoj replici Pijade je u pomirljivijem tonu prihvatio samo Moskovljevićev prijedlog „da se dve komisije sastanu“, ali se protivio tomu da one potpuno ujednače dvije inačice zakonskog teksta u kojima, uostalom, njemu osobno ništa nije smetalo (BZO: 182).

Taj je predlog mislim mogućan, jezičke komisije skupštinske treba da se sastanu i da gledaju da ujednače što mogu, ali ne s tim da dobiju zadatak da izjednače svaki izraz. To bi bilo pogrešno. Kad bi sve to bilo doneto ovako kako stoji meni to ne bi smetalo.

Pijade je spominjao da „kod reakcionarnih književnika i akademičara“ postoji „težnja da se sve to nekako razlikuje“. On se, kako je rekao, dosad nije pobunio, ali će se pobuniti, jer „kada napišem neki članak i kada ga preštampaju, oni mi ga prevedu na hrvatski“, da zašto „ne može izaći moj članak onako kako sam ga ja napisao“, mi „ne prevodimo članke hrvatske, nego donosimo onako kako su ga napisali“. Glede tvrdnje o neprevođenju hrvatskih članaka reagirao je, proturječio predsjedniku Odbora, dr. Leon Geršković na temelju osobnog iskustva: „U, Borbi i Politici svaki se moj članak prevodi.“ Bez replike raspravu o ujednačavanju Pijade okončava: „Možemo preporučiti komisijama da ono što mogu treba da ujednače, do uklone možda neke smešne razlike, a ništa više ne možemo“ (BZO: 182).

Dr. Hinko Krizman na 56. sjednici Odbora Vijeća naroda u tri se navrata osvrnuo na leksik Prijedloga ustavnog zakona, koji je priređen u skupštinskoj komisiji za hrvatski jezik, a te njegove objekcije nitko nije komentirao (BZO: 59).¹⁷

Kad vidite ovu hrvatsku transkripciju: neki administrativac uzeo tekst i prosto izmišljao šta je srpski a šta je hrvatski, ali je pri tome menjao i smisao nekih stvari. „Državni sekretar“ je državni sekretar i ne može da bude „tajnik“ a hoćemo imati jednu terminologiju. U starom Dušanovom zakoniku imamo pristav, a niko to ne zove pristav.

Uzrujavao se zbog *suglasnosti*, zbog tih *ludih* razlika: „Pogledajte ove razlike – one su lude, – tražene su razlike: ‚suglasnost‘ i ‚saglasnost‘, a pravilno je ‚saglasnost‘“ (BZO: 61). Treći put javlja se zbog *zastupnika* i *svojine*, koja je „isto tako hrvatska riječ“. Naime u Prijedlogu zakona stoji *društveno vlasništvo*, a u tekstu koji je priredila komisija za srpski jezik *društvena svojina*.

Zašto treba da se u tekstu piše „zastupnik“ a ne „poslanik“ kad je „poslanik“ isto tako hrvatska riječ kao i srpska. Onda „svojina“ je isto tako hrvatska riječ.

Na 61. sjednici uključio se dr. Krizman u raspravu Moskovljevića i Pijade te se okomio na skupštinsku komisiju za hrvatski jezik, tj. na – kako ju je svojevolumeno preimenovao – Komisiju za redakciju tekstova latinicom.

Tačno je što je predsjednik rekao da je to ostavljeno razvitku i daljem radu organa koji su pozvani da to ujednačuju, ali ima greha ovde i u Skupštini u tom pogledu, i to u Komisiji za redakciju tekstova latinicom. U toj komisiji ima prosto ljudi koji isteruju te razlike, koji traže te razlike.

Dr. Krizman tada nije naveo ni jedan primjer tog istjerivanja razlika u tekstu Prijedloga zakona, ali je posegnuo za tekstem „republičkog predloga ustavnog zakona, Predloga za NR Hrvatsku“, u kojemu „naročito treba paziti da se nađu izrazi koje će primiti i Srbi i Hrvati u Saboru Hrvatske“. Ilustracije radi naveo je da se u tom republičkom tekstu „nalazi ‚državni tajnik‘, a u svim republikama taj termin treba da bude jedinstven i da glasi ‚državni sekretar‘“ (BZO: 181).

Predsjednik Odbora Moša Pijade kao da je prečuo da je riječ o *državnom tajniku* u prijedlogu ustavnog zakona NR Hrvatske, odnosno o *državnom sekretaru* u svakom od republičkih ustavnih zakona – ili je mislio da je posve suvišno govoriti da se o tome uopće i ne odlučuje u jugoslavenskom parlamentu, nego u svakom od šest republičkih parlamenata, pa tako i u Saboru NR Hrvatske. Naime Pijade je objašnjavao da o *tajniku* u hrvatskom tekstu jugoslavenskog zakona u Narodnoj skupštini odlučuju *hrvatski poslanici* – i to nikom drugom nego dr. Krizmanu, jednom od tih *hrvatskih poslanika* (BZO: 181).¹⁸

¹⁷ Na 57. sjednici dr. Hinko Krizman intervenirao je u vezi s poglavljem naslovljenim *Ustrojstvo Savezne narodne skupštine*, tj. zbog *ustrojstva*: „Ne znam da li treba reći ‚ustrojstvo‘? Možda bi bolje bilo reći ‚Uređenje...‘ ili ‚Sastav Savezne narodne skupštine‘. Reč ‚ustrojstvo‘ u hrvatskom jeziku ima sasvim drugo značenje.“ Predsjednik Odbora nije prihvatio njegove prijedloge, odnosno naslovljeno poglavlje „primljeno je bez izmena“ (BZO: 62).

¹⁸ Dr. Hinko Krizman, „minister za socijalno staranje Vlade Narodne Republike Hrvatske“, biran je 1950. godine u NR Hrvatskoj na kandidatskoj listi Narodne fronte u Vijeće naroda Narodne skupštine FNRJ (1RZ: 65). Na sjed-

Ako hrvatski poslanici ove Skupštine hoće da stave „tajnik“ neka ga zovu tajnikom. Šta ću ja kao Srbin da kažem: „Nemojte, nego sekretar“. Oni će kazati to je reč stranog porekla i mi imamo reč tajnik, a to je opet direktan prevod reči sekretar. Ali to je stvar hrvatskih poslanika u ovoj Skupštini da odrede kako će da kažu. Meni je dobro i tajnik.

Moša Pijade u svojstvu predsjednika Ustavotvornog odbora Savezne skupštine u prosincu 1945. prešutio je Moskovljevićevu elaboraciju o državnom jeziku, odnosno o srpskohrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku („ustvari imamo tri jezika“), ali nije bio voljan ni da se srpski, hrvatski, slovenski i makedonski unesu u ustavni tekst smatrajući da je posve dovoljno to što se *Službeni list* „štampa u četiri izdanja“, što se zakoni moraju objaviti „na ta četiri jezika“. Kao predsjednik Zakonodavnog odbora Vijeća naroda koncem prosinca 1952. zauzimao se za to da se u odredbi Ustavnog zakona izričito navede da se zakoni donose i objavljuju na srpsko-hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku. Odustao je dakle od „četiri jezika“ – slovenski i makedonski nisu važni u toj igri brojenja – dakle od *srpskog* i *hrvatskog*, u korist triju jezika, dakle *srpsko-hrvatskog*, ali i dalje je smatrao da se zakoni trebaju objavljivati u četirima izdanjima *Službenog lista* (od toga „dva na srpsko-hrvatskom“). Na 61. sjednici u polemičkom odgovoru Moskovljeviću izričito se usprotivio da se zakonodavna vlast upleće u *ujednačavanje* („apsolutno nije stvar ni Odbora ni države“). S obzirom na to da ni jedan prigovor nije uputio na tekst Prijedloga ustavnog zakona („ovako kako stoji meni to ne bi smetalo“), da je *tajnika* obranio od dr. Krizmana („Meni je dobro i tajnik“), može se reći da je uzeo u zaštitu onu komisiju koja je taj tekst priredila, dakle komisiju za hrvatski jezik. Za razliku od Moskovljevića i dr. Krizmana, koji su se redukcioniistički, gotovo mimikrijski, služili *latinicom* i *ćirilicom* u identificiranju tekstova dviju komisija odnosno u imenovanju komisije, Pijade nije okolišao da te dvije komisije imenuje onako kako su bile imenovane kada su 1950. godine bile konstituirane u Narodnoj skupštini – za srpski jezik i za hrvatski jezik.

Na osnovi dostupne građe ne može se ustvrditi je li Zakonodavni odbor preporučio komisijama da ujednače, riječima predsjednika Pijade, ono što mogu, „da uklone možda neke smešne razlike“. Bilo kako bilo, na osnovi Ustavnog zakona objavljenog u hrvatskom i u srpskom izdanju *Službenog lista FNRJ* može se zaključiti da unifikatorske sugestije uklanjanja *ludih razlika*, onako kako su bile predložene na sjednici Odbora Vijeća naroda, nisu imale nikakva učinka. U hrvatskom tekstu Ustavnog zakona ostao je *tajnik* i druge riječi zbog kojih se uzrujavao dr. Krizman. U tekstu, rekao bi Moskovljević „štampanom ćirilicom“, u srpskom tekstu Ustavnog zakona, stoji *dažbina, obezbediti, poslanik, pretres, srez, sudija* itd., a u hrvatskom, „u tekstu štampanom latiničom“, *daća, osigurati, zastupnik, rasprava, kotar, sudac* itd.¹⁹

Potkraj prosinca 1953. konstituiran je novi saziv jugoslavenskog parlamenta. Tada su izabrani i članovi skupštinskih komisija, među ostalim „izabrana je i Komisija za autentičnost tekstova“.²⁰ Poslovnikom Savezne narodne skupštine (v. SL54), koji je donesen koncem siječnja 1954. na te-

nici 12. siječnja 1953. uzeo je riječ „kao član pretstavništva NR Hrvatske u Vijeću naroda“ da izrazi „svoju saglasnost i punu solidarnost sa svim principijelnim postavkama Prijedloga ustavnog zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja i o saveznim organima vlasti“ (6RZ: 122).

¹⁹ Usp. tekstove Ustavnog zakona objavljene u srpskom izdanju *Službenog lista ФНРЈ* („Среда, 14 јануар 1953“, br. 3) i u hrvatskom izdanju *Službenog lista FNRJ* („Srijeda, 14. siječnja 1953.“, br. 3).

²⁰ Na sjednici je jednoglasno izabran „predloženi sastav Komisije za autentičnost tekstova“, i to ovim redom: Živan Dimitrijević, Žarko Župunski, Dobrica Ćosić, Boris Bakrač, dr. Zlatan Sremec, dr. Miloš Žanko, France Bevk, Franjo Novak, Tone Fajfar, Strašo Hristov, Lazar Mojsov, Kiro Miljovski. Pritom nije izričito rečeno tko je za koje tekstove mjerodavan, no, po svemu sudeći, podrazumijevalo se da su prva trojica za srpske, druga trojica za hrvatske, treća za slovenske, a zadnja trojica u nizu za makedonske (v. SB54: 70).

među Ustavnog zakona, određeno je da Skupština ima svoje stalne odbore i komisije, a jedna od njih jest i Komisije za utvrđivanje autentičnih tekstova zakona i drugih akata Skupštine (čl. 97). U novom se poslovniku izričito – za razliku od onoga iz 1950. godine u kojem se varira formulacija *jezici jugoslavenskih naroda* – navode nazivi tih jezika. U posebnoj se poslovničkoj odredbi (čl. 102) regulira rad Komisije:

Komisije za utvrđivanje autentičnih tekstova utvrđuju tekst prijedloga ili već izglasanog zakona ili kakvog drugog akta na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku, ako prijedlog nije bio sastavljen ili akt nije bio donesen na jednom od tih jezika. Svaka od ovih komisija sastoji se od tri do pet članova.

Poslovnik sadrži i odredbu o objavljivanju zakona i drugih akata u *Službenom listu FNRJ*, koja je podudarna s čl. 19 Ustavnog zakona, ali za razliku od zakonskog u poslovničkom članku izričito se navodi da se zakoni i drugi akti donose i objavljuju „na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom“ (čl. 111). Poslovnik određuje i da se izvornici „zakona na srpskom, hrvatskom slovenskom i makedonskom jeziku koje donosi Savezna narodna skupština“ čuvaju u Saveznom izvršnom vijeću (čl. 113). Skupština ima i svoj „pečat koji sadrži grb“ oko kojega je urezan natpis Federativna Narodna Republika Jugoslavija – Savezna narodna skupština „na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku“ (čl. 123).

Kada je u travnju 1958. konstituiran novi saziv Skupštine, izabrani su i novi članovi skupštinskih komisija i odbora, pa tako i „četiri komisije za utvrđivanje autentičnih tekstova zakona i drugih akata Savezne narodne skupštine na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“.²¹ U listopadu 1958. utvrđen je „prečišćeni tekst“ Poslovnika Savezne narodne skupštine u kojemu su članci o radu Komisije, *Službenom listu FNRJ*, čuvanju izvornika zakona te pečatu dobili novu numeraciju, ali sadržajno nisu mijenjani (v. SL58). Komisije za utvrđivanje autentičnih tekstova zakona i drugih akata Skupštine obavljaju isti posao, „utvrđuju tekst prijedloga ili već izglasanog zakona ili kakvog drugog akta na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku“ (čl. 118). Poslovnička odredba precizno navodi da se u *Službenom listu FNRJ* donose i objavljuju zakoni i drugi akti „na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku“ (čl. 127). Izvornici zakona „na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku“ i dalje se čuvaju u SIV-u (čl. 129). Skupštinski pečat nije mijenjan, što znači da je oko grba urezan nepromijenjen natpis, kako se navodi u poslovničkoj odredbi, „na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku“ (čl. 139). Poslovnik je 1959. godine pretrpio manje izmjene i dopune, što nisu zadirale u odredbe o jeziku (v. SL59), a ostao je na snazi sve dok na osnovi Ustava SFRJ proglašenog u travnju 1963. nije sredinom iste godine Savezna skupština donijela privremeni poslovnik.

U nepuna dva poslijeratna desetljeća jezici narodnih republika nisu dobili svoju ustavnu sankciju, tj. njihovi nazivi nisu bili navedeni u ustavnom tekstu, ali u nizu tekstova niže pravne snage federativna zakonodavna vlast izričito navodi – u pravilu ovim redoslijedom – srpski, hrvatski, slovenski i makedonski kao svoja četiri jezika. Rasprave vođene u ustavotvornim i zakonodavnim odborima, što su dosad u jezičnopolitičkim istraživanjima prema autorovu uvidu posve zanema-

²¹ Izabrani su, kako je bilo izričito rečeno na sjednici, „za srpski jezik“ Živan Dimitrijević, Čedo Đurđević, Žarko Župunski, „za hrvatski jezik“ Đuro Kladarin, Rikard Sutlović, Ivan Šibl, „za slovenački jezik“ Živko Bernot, Ivan Kreft, Zima Vrščaj, „za makedonski jezik“ Gligor Gečevski, Veselinka Malinska, Naum Naumovski (v. SB58: 28).

rene, pokazuju da nenavodenje naziva jezika nije propust zakonodavca, nego rezultat političke odluke koja je provedena u Skupštini Jugoslavije, ali donesena, po svemu sudeći, u partijskom centru moći, u najužem vodstvu KP Jugoslavije (na 6. kongresu 1952. Komunistička partija postaje Savez komunista), u prvom redu da bi se ustav rasteretio arbitriranja o tome jesu li hrvatski i srpski dva ili jedan jezik. U poslijeratnom razdoblju ustavnim odredbom nije bilo precizirano na kojim jezicima ili u koliko izdanja izlazi službeno glasilo jugoslavenske države, no federativna zakonodavna vlast pridržavala se odluke AVNOJ-a o ravnopravnosti četiriju jezika, odnosno o objavljivanju saveznih zakona u srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom izdanju *Službenog lista*. S Ustavom SFRJ započinje novo ustavnopravno razdoblje. U vezi s ustavnim reguliranjem jezične problematike to znači da novi ustavni tekst sadrži znatno veći broj odredaba o jeziku te da su prvi put i nazivi jezika jugoslavenskih naroda dobili svoju ustavnu sankciju. U tom razdoblju, koje će potrajati do donošenja Ustava SFRJ 1974. godine, Skupština Jugoslavije uspostavila je nov režim nazivanja svojih jezika, što znači da u prvom redu prestaje s uporabom glotonima hrvatski jezik i srpski jezik, ali skupštinske četiri (pot)komisije za tekstove na jezicima jugoslavenskih naroda i dalje priređuju savezne zakone koji se objavljuju u četirima izdanjima *Službenog lista SFRJ*.

IZVORI

- 1RZ = *Prvo redovno zasjedanje Saveznog veća i Veća naroda (drugi saziv). 24–27 aprila 1950. Stenografske beleške*. Beograd, 1950.
- 3RZ = *Treće redovno zasjedanje Saveznog veća i Veća naroda. 26 mart – 28 april 1947 godine. Stenografske beleške*. Beograd, [s. a.].
- 5RZ = *Peto redovno zasjedanje Saveznog veća i Veća naroda. 22–28 aprila 1948. Stenografske beleške*. Beograd, [s. a.].
- 6RZ = *Šesto redovno zasjedanje Veća naroda i Saveznog veća (drugi saziv). 25–27 decembra, 10–14 januara, 25 februara i 23 marta 1953. Stenografske beleške*. Knjiga prva. Beograd, 1953.
- BZO = *Bilten zakonodavnih odbora Veća naroda i Saveznog veća (28 decembra 1952 – 8 januara 1953). Izvod iz stenografskih beležaka o pretresu Predloga ustavnog zakona*. Beograd, 1953.
- HR-HDA-1220 = *Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (CK SKH)*.
- NN47 = *Ustav Narodne Republike Hrvatske. Narodne novine 7 (23. 1. 1947)*.
- SB54 = *Stenografske beleške [Savezne narodne skupštine]*. Knjiga I. Sveske 1–7. Beograd, 1954.
- SB58 = *Stenografske beleške [Savezne narodne skupštine]*. Knjiga I. Sveske 1–5. Beograd, 1958.
- SL45a = *Odluka o objavljivanju odluka i proglašenja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, njegovog Pretsjedništva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku [15. 1. 1944]. Službeni list DFJ 1 (1. 2. 1945)*.
- SL45b = *Odluka o „Službenom listu Demokratske Federativne Jugoslavije“ [19. 12. 1944]. Službeni list DFJ 1 (1. 2. 1945)*.
- SL45c = *Pravilnik o izdavanju i uređivanju „Službenog lista Demokratske Federativne Jugoslavije. Službeni list DFJ 28 (11. 5. 1945)*.
- SL45d = *Deklaracija o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Službeni list FNRI 93 (30. 11. 1945)*.

- SL45e = Poslovnik Savezne skupštine Ustavotvorne skupštine (donijet na prvom redovnom sastanku održanom 6 prosinca 1945 godine). *Službeni list FNRJ* 98 (18. 12. 1945).
- SL45f = Poslovnik Skupštine naroda Ustavotvorne skupštine (donijet na prvom redovnom sastanku 6 prosinca 1945 godine). *Službeni list FNRJ* 99 (21. 12. 1945).
- SL45g = Poslovnik za zajedničke sjednice obadvaju domova Ustavotvorne skupštine (donijet na zajedničkoj sjednici obadvaju Doma [!] od 2. prosinca 1945. godine). *Službeni list FNRJ* 96 (11. 12. 1945).
- SL45h = Zakon o Ustavotvornoj skupštini. *Službeni list DFJ* 63 (24. 8. 1945).
- SL45i = Odluka o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu [29. 11. 1943]. *Službeni list DFJ* 1 (1. 2. 1945).
- SL46 = Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije. *Službeni list FNRJ* 10 (1. 2. 1946).
- SL48 = Izmjene i dopune Poslovnika Narodne skupštine FNRJ za zajedničke sjednice Saveznog vijeća i Vijeća naroda. *Službeni list FNRJ* 40 (15. 5. 1948).
- SL50 = Poslovnik Narodne skupštine FNRJ za zajedničke sjednice Saveznog vijeća i Vijeća naroda. *Službeni list FNRJ* 35 (13. 5. 1950).
- SL53 = Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije i saveznim organima vlasti. *Službeni list FNRJ* 3 (14. 1. 1953).
- SL54 = Poslovnik Savezne narodne skupštine. *Službeni list FNRJ* 7 (17. 2. 1954).
- SL58 = Poslovnik Savezne narodne skupštine (Prečišćeni tekst). *Službeni list FNRJ* 45 (12. 11. 1958).
- SL59 = Odluka o izmjenama i dopunama Poslovnika Savezne narodne skupštine. *Službeni list FNRJ* 49 (9. 12. 1959).
- UO = *Ustavotvorni odbori Savezne skupštine i Skupštine naroda. Stenografske beleške 10 decembar 1945 – 4 januar 1946*. Beograd, [s. a.].
- ZUS = *Zasedanje Ustavotvorne skupštine 29 novembar 1945 – 1 februar 1946 godine. Stenografske beleške*. Beograd, [s. a.].

LITERATURA

- BELIĆ 1950 = BELIĆ Aleksandar: *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*. Novo, dopunjeno i ispravljeno izdanje. Beograd, 1950.
- BILANDŽIĆ 1999 = BILANDŽIĆ Dušan: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb, 1999.
- BORANIĆ 1951 = BORANIĆ Dragutin: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Deseto izdanje. Zagreb, 1951.
- ČANADANOVIĆ 1971 = ČANADANOVIĆ Mirko: Razvoj ustavne norme o jezičkoj ravnopravnosti u socijalističkoj Jugoslaviji. *Savremenost* 1971/1: 27–34.
- ĐORĐEVIĆ 1972 = ĐORĐEVIĆ Jovan: *Ustavno pravo*. Treće, dopunjeno izdanje. Beograd, 1972.
- MIĆANOVIĆ 2018 = MIĆANOVIĆ Krešimir: “The Spirit of Avnoj in Language Policy”. *Language Policy from the End of World War II to Mid-1950s in Yugoslavia and Croatia. Socjolingwistyka* 32 (2018): 23–37.
- MOSKOVLJEVIĆ 1954 = MOSKOVLJEVIĆ Miloš S. Za zdrav razvitak i pravilnu kulturu našeg književnog jezika. *Letopis Matice srpske* 1954/6: 443–450.
- PETRANOVIĆ–ZEČEVIĆ 1987 = PETRANOVIĆ Božidar, ZEČEVIĆ Miodrag: *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata*. Drugi tom. 1943–1986. Beograd, 1987.

KREŠIMIR MIĆANOVIĆ

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Croatia

The Languages of Federative Yugoslavia

The paper discusses legal regulation of the status of the languages of federative Yugoslavia (FPRY) and their nomenclature in the period between the resolutions of the Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia in 1944 and early April of 1963, when the second Constitution was ratified. During World War II, political bodies of the state to be proclaimed the equality of four languages: Serbian, Croatian, Slovenian, and Macedonian (as a rule listed in this order in the documents). It was decided – and this can be considered the fundamental realization of the declared linguistic equality to which federative lawgiver pledged itself – that an official journal will publish statutes of the new state in those four languages, i.e. four editions will be published.

When the first Constitution was ratified in early 1946, the publication of statutes in several languages was sanctioned by the Constitution. In addition to the provision on publishing the statutes, the lawmaker further guaranteed national minorities free use of their languages and mandated that judicial procedure is to be conducted in the languages of the respective republic, autonomous province, or region. No language was explicitly declared official (or federal) but it is obvious that three groups of languages of unequal status were distinguished: languages of people's republics (publication of statutes, judicial procedure), languages of autonomous provinces or regions (judicial procedure), languages of national minorities (can be used in court). In its rules of procedure, the Constitutional Assembly explicitly lists the four languages – Serbian, Croatian, Slovenian, and Macedonian – but the 1946 Constitution it ratified does not mention those languages. The Organic Law, which in early 1953 significantly revised the Constitution, includes a provision regulating the publication of federal statutes in the languages of all six people's republics but the names of those languages are not specified.

Discussions in constitutional and legislative committees – thus far, by all accounts, ignored in studies of language politics – prove that this was not an omission on the part of the lawgiver but the result of a political decision (formally by the Federal Assembly, yet more likely by the powers that be in the inner circle of the Communist Party of Yugoslavia), first and foremost so that the Constitution would not be burdened with arbitrating whether Croatian and Serbian are a single language or not. In the two post-war decades, languages of people's republics failed to secure constitutional sanction but, as the material under study shows, in a series of documents of lesser legal power (decrees, ordinances, and rules of procedure) federative legislature explicitly lists Serbian, Croatian, Slovenian, and Macedonian as its four languages.

The ratification of the 1963 SFRY Constitution marks the beginning of a new constitutional era, in which the Federal Assembly changes its regime of naming languages of the Yugoslav peoples, which above all means that the linguonyms *Croatian language* and *Serbian language* are no longer used.

Keywords: Federal Assembly Yugoslavia, commissions for authenticating texts, Constitution of the FPRY (1946), Organic Law (1953), Croatian language, Macedonian language, Slovenian language, Serbian language

---

Open Access. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial purposes, provided the original author and source are credited, a link to the CC License is provided, and changes – if any – are indicated.

